

JUŽNOSLAVENSKA MAČKA U FOLKLORISTIČKIM I ETNOLOŠKIM INTERPRETACIJAMA: OD NODILA PREKO ĐORĐEVIĆA DO RADENKOVIĆA, ALI I TRANSMEDIJALNE UMJETNOSTI ŽELJKA KIPKEA

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 3. 7. 2023.
Prihvaćeno: 2. 10. 2023.
DOI: 10.15176/vol60no210
UDK 398.3
7:59
82:59

SUZANA MARJANIĆ

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Interpretativna vremenska lenta izlaže imaginarij o mačkama u južnoslavenskim običajima i vjerovanjima od Natka Nodila preko Tihomira R. Đorđevića i Ljubinka Radenkovića sve do suvremenih kulturnoanimalističkih istraživanja, i to kontekstualno vezano uz ostale Slavene i indoeuropsku komparativnu mitologiju. I dok se Nodilo oslanja na interpretaciju mitologije prirode Angela de Gubernatisa, Tihomir R. Đorđević prati etnografski materijal Južnih Slavena (što se tiče Hrvatske pomno je, među ostalim, istražio mačkogradivo u *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena*), a Ljubinko Radenković semiotički promatra mačku u simbolici svijeta Južnih Slavena, gdje zamjećuje da su *čovjeku* od domaćih životinja najbliži konj, ovca, krava i vol, a zatim slijede bik, koza, magarac, kokoš, svinja, pas i mačka. Završno se razmatra simbolika mačke u suvremenoj hrvatskoj vizualnoj kulturi s obzirom na to da je mačka iznimno jak zosimbol postkonceptualne i transmedijalne prakse, odnosno “antropološke strukture imaginarnog”, da uporabimo Durandovu sintagmu.

Ključne riječi: mačka, južnoslavenska vjerovanja, Natko Nodilo, Tihomir Đorđević, Ljubinko Radenković, transmedijalna umjetnost, Željko Kipke, Marija Ujević-Galetović

Dubrovačkoj omiljenoj mački Anastaziji koja je preminula 19. travnja 2023. i čija je deložacija ispred Kneževa dvora, sjedišta gradske ustanove Dubrovačkih muzeja, ujedinila Dubrovnik.¹

I dok su nekoć životinje (*ne-ljudi*) tvorile prvi krug oko čovjeka jer su s njim činile središte njegova svijeta, danas su, u suvremenom urbanom životu, kako zamjećuje John Berger (2007: 249–261), ostale i postale vidljive samo na dva načina – domesticirane su u obiteljima kao tzv. kućni ljubimci (među kojima danas značajno mjesto pripada mačkama i psima) ili su pak uključene u svijet spektakla, i to kao životinje u zooološkom vrtu.² Javni su zooološki vrtovi, koji su se pojavili u 19. stoljeću, funkcionirali kao potvrda kolonijalne sile – osvajanja egzotičnih zemalja (usp. Žakula 2017). Istodobno s kolonijalnom izlagačkom praksom egzotičnih životinja, u 19. je stoljeću narasla potražnja za realističkim oblikovanjem igračaka s likom životinje. Paralelizam ideologije industrijske revolucije u kontekstu života životinjâ proteže se, prema Bergerovim detekcijama, i dalje: realističke su igračke potaknule potražnju za novom lutkom – gradskim kućnim ljubimcem, u čemu se jednako tako našla i sudbina mačaka (Berger 2007: 249–261). No, zasigurno je da i danas mačke stoje u toj vrtešci između simbolizacije i eksploatacije, kako je označava zooetičar Nikola Visković (1996), gdje smo na tom njihovu putu do domestikacije ljudske hijerarhijske odnose primijenili i na mačji svijet, te se u domeni petišizma i petkulture govori o mačjim elitama, kao što to govori npr. Savez felinoloških društava Hrvatske, koji organizira izložbe čistokrvnih mačaka i elitnih tzv. rasa (tako je i termin rasa prenijet na pasminu) (usp. “Mačkarica” 2016), dok s druge pak strane domaće mačke i ostale napuštene životinje proživljavaju pasju sudbinu (zašto ne i *mačju* u okviru zooporedbi), kao što to pokazuje npr. porečki M/mačkograd.³

Kao što naslov sugerira, u ovom mačkoradu nastojat ću dati pregled svojevrsnoga *timelinea* kulturoloških istraživanja mačaka s naglaskom na folklorističkim i etnološkim istraživanjima sve do suvremenih kulturnoanimalističkih istraživanja. Navedenu mačkolentu razmatranja možemo otvoriti mišljenjem povjesničarke odnosa između ljudi i životinja Harriet Ritvo (2013),⁴ koja navodi da je mačka kulturološki najocrnjena životinja. U prošlosti je preživljavala tako da je lovila miševe i druge tzv. *štetočine* (specistička perspektiva u odnosu na ljude) i time nije ovisila o ljudima ili, kao što navodi sociolog Marcel Mauss, “mačka je jedina životinja koja je uspjela u pripitomljavanju ljudi” (prema Marjanić 2019). Čak, pridodaje Harriet Ritvo, nemaju ni *gospodara/skrbnika* (u procesu domestikacije) kao što je to slučaj s ostalim domaćim životinjama. Seoske mačke često i odlaze

¹ Mačka Anastazija postala je gradska legenda kada su je 2022. godine dubrovačke gradske vlasti deložirale iz njezine kućice ispred Kneževa dvora, “nakon čega se javnost masovno zauzela za 18-godišnjakinju kojoj je potom, srećom, nađen novi dom” (Devčić 2023). Usp. fotografiju 1 u prilogu teksta.

² Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost u okviru projekta *Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse* (IP-2019-04-5621).

³ <http://www.parentium.com/prva.asp?clanak=53193>.

⁴ Harriet Ritvo radi na području povijesti okoliša, povijesti odnosa između ljudi i životinja, povijesti Britanije i Britanskog Carstva te povijesti prirode.

iz domaćinstva i postaju poludivlje. U šumama se *razmnožavaju* (specističke odrednice stavljam u kurziv) s divljim mačkama te u tome slučaju pored divljih govorimo i o feralnim mačkama (domaće mačke koje su postale divlje). Feralne životinje (engl. *feral*) promijenile su status od pripitomljenih u divlje (engl. *wild*), prirodne ili neukroćene. Feralne mačke su one koje je rodila domaća mačka u divljini; čest je slučaj da se *pomladak*, bebe mačići ostavljaju u šumi ili uz nenaseljenu cestu.

Dobro je poznato da je mačke teško trenirati te da je njihovo ponašanje određeno atributom tvrdoglavosti i radoznalosti što je i poslovično zabilježeno. Zamijećeno je nadalje da mačke imaju veću privrženost samom domu nego ljudima, skrbnicima. Sve navedeno pojašnjava zašto umjetnici često odabiru mačku kao subjekt i simbol slobodarske nezavisnosti (Ritvo 2013: 23).⁵

Zbog te nezavisnosti možda nije slučajno to što je mačka vezana uz arhetip žena-životinja. Pored usmenih, folklornih totemističkih priča, odnosno mitskih predaja, bajki raznih naroda o postanku određena plemena od određene životinje, obično se navodi da je najstarija zapisana verzija o bajkovitoj ženi-životinji basna o mački-zaručnici koju je vjerojatno zapisao Ezop u 6. stoljeću pr. n. e. Ta je basna poznata u mnogim verzijama od kojih neke datiraju iz 5. stoljeća pr. n. e. u Grčkoj. Bajka poznata kao *Mačka-mlada*

bilježi trijumf ženskih lukavstava nad muškom moći. Bogovi i božice raspravljali su o tome je li moguće da neka stvar promijeni svoju prirodu. “Za mene ništa nije nemoguće”, rekao je Zeus, bog groma. “Gledajte, i ja ću to dokazati.” Rekavši to, podigao je šugavu uličnu mačku, pretvorio je u ljupku mladu djevojku, odjenuo je u finu odjeću, uputio je u ponašanje i dogovorio da se sutradan uda. Bogovi i božice skrivečki su promatrali svadbenu gozbu. “Vidi kako je lijepa, kako se dostojno ponaša”, reče Zeus ponosno. “Tko bi mogao pretpostaviti da je još jučer bila mačka!” “Samo trenutak”, reče Afrodita, božica ljubavi. Pritom je pustila miša. Mlada je odmah nasrnula na miša i počela ga trgati zubima. (Sax 1998: 59)

Bila bi to jedna od najstarijih zapisanih verzija motiva, mitema o zaručnici-životinji, gdje je u nekoj ranijoj verziji mačka bila sâma Afrodita, a na čijoj mitskoj matrici počiva i priča *Babina Bilka* (usp. Marjanić 2021).⁶

⁵ Autobiografska mačkocрта o dvama vanjskim okvirima ovoga rada. Dok sam zajedno s mačkourednicom Rosanom Ratkovčić pozivala mačkokolege na pisanje radova za *Mačkozbornik* 2016. godine, jedna je kolegica (fotografkinja) rekla kako osjeća nevjerojatan, prijeteci strah od mačaka (još od djetinjstva) – ističući njihov pogled, pandže, navodnu prijetvornost (izuzetno je detaljizirala opis straha od mačjega tijela), dok je jedna druga kolegica (novinarica) odbila pisati tekst, rekavši vrlo hladno – “Ne volim mačke, pa ni ne mogu pisati o njima. Više sam *dog person*.” Osobno, moram pridodati, prilično su mi strane dihotomije svih vrsta pa tako i dihotomije između *cat person* i *dog person*, s obzirom na to da se njima podržava i stereotipizacija. Što se tiče *ailurofobije* – straha od mačaka ili *felinofobije*, *elurofobije*, mačke obično prilaze ailurofobičarima više nego drugim osobama; naime, strah ailurofobičara životinja vidi, doživljava kao izazov, pa čak i prijatnju (“Ailurofobija”, <http://www.facebook.com/fatcatart.ru>) (autorica projekta Svetlana Petrova).

⁶ Folklorist Fumihiko Kobayashi (2007, 2014) za navedeni tip priča, kojemu pripada i *Babina Bilka* (usp. Marjanić 2021), rabi termin životinja-žena (engl. *animal wife*), a ne životinja-zaručnica (engl. *animal bride*)

Bruno Beljak iz veterinarske i antrozoološke niše zamjećuje kako smo prihvatili mačke litalice (slobodnoživuće mačke, usp. fotografiju 2 u prilogu teksta) kao zasebnu kategoriju mačaka (Beljak 2022: 107). S obzirom na modus života/djelovanja Bruno Beljak razlikuje nekoliko kategorija mačaka – divlje, feralne, slobodnoživuće,⁷ urbane i ruralne mačke. Urbane mačke su one koje čuvaju stan, bez puno posla, koje rijetko prljaju svoje šape; to su sobne, kućne mačke, “sponzoruje koje predu, često sjede na prozoru, koje s vremenom dobivaju profinjenost, mjesto u obitelji, specijaliziranu hranu, namještaj, sliku, tanjurić, mjesto uz radijator”. Ruralne mačke su i dalje “radne” mačke koje još uvijek love, što je slučaj i s gradskim slobodnoživućim mačkama. Ruralne mačke “poslije lova ulaze u kuću, postaju mace, i zabavljaju svoje vlasnike baš poput svojih gradskih rođakinja” (Beljak 2022: 103–112).⁸ Pritom Beljak daje zanimljivu odrednicu ruralnih mačaka:

Mačka u ruralnim dijelovima Hrvatske ima dva posla. Zadržala je svoju iskonsku ulogu čuvara i lovca, svoju etno-ulogu. No, dobila je i novi posao, dobila je *wild card* ulaz u kuhinju ili pravo boravka uz kamin. Postala je glumica. Svoju još znanstvenicima neobjašnjenu sposobnost predenja koristi u zadobivanju pažnje svojih vlasnika (skrbnika), postižući u čovjeku efekt ogledala i povratne ugođe. Ruralne se mačke još donedavno nisu dragale, imale su drugačiji režim prehrane i držanja. (Beljak 2022: 106)

Tako su mačke, ističe u zaključku svoga članka Bruno Beljak, ostale bez svoje uloge – bez svoje omiljene igre – lova za hranom. Primjerice, za Kijevo (općina u Šibensko-kninskoj županiji) Ante Jurić-Arambašić svjedoči kako utilitarna funkcija mačke prestaje 50-ih godina 20. stoljeća – kako je “zbog miševa svaka [...] kuća držala mačku, no upotrebljavale su se i razne vrste mišolovki, od kojih jedne ubijaju a druge samo zarobljavaju. Iza 1955. godine miševe sve više truju kupovnim otrovom” (Jurić-Arambašić 2000: 114–116).⁹

Iz suvremenosti u kontekstu pandemije koronavirusa izdvajam primjer o širenju demoinizacije o zoonozama – novinarka Ana Benačić na portalu Faktograf.hr objavila je članak pod rezolutnim naslovom “Netočno je da od COVID-a-19 ne obolijevaju oni koji žive s

---

s obzirom na to da se brak ostvaruje u životinjskom obličju i pritom te priče/bajke interpretira u kontekstu zabranjene ljubavi u prirodi.

⁷ Slobodonoživuća mačka je svaka mačka koja nije zatvorena u kući ili u nekom drugom ograđenom prostoru. Navedena odrednica uključuje mačke-kućne ljubimce, litalice i divlje mačke.

⁸ Zahvaljujem na recenzentskom komentaru koji navodi kako bi bilo značajno istražiti i obrnutu perspektivu, a to je transformacija, odnosno psihološko prilagođavanje vlasnika urbanih mačaka na “slobodnoživuće” mačke, kada njihova mačka počne loviti i donositi zaštićene životinje (krstice, laste, ježeve, guštere, šišmiše), kao i obične miševe i štakore. “Svedočim o traumama (ne samo mojim ličnim) koje ostavlja neuspjeh da se spase ulovljena životinja. Ova trauma ‘mačkoskrbnika’ (da iskoristim metajezik autora/ke recenziranog rada) dodatno se pojačava svakim pojedinačnim saznanjem da vlasničke mačke iz susjedstva ne dobijaju nikakvu veterinarsku negu i prepuštene su same sebi (uostalom, kao i druge domaće životinje koje žive na periferiji malog grada = psi i koze).”

⁹ Tako je npr. etnozoo-izložba i antrozoološka izložba *O životinjama i ljudima* (Etnografski muzej, 2017), među ostalim, istaknula da dok su nekoć u seoskim gospodarstvima mačka i pas bili bezimene životinje, za razliku od npr. krave Šarulje ili kobile Ričke (usp. Viljetić 2017), danas su mačka i pas kao tzv. kućni ljubimci u okviru fetišizma, petkulture, kao jednoga segmenta specizma, imenovani u odnosu na sve one bezimene životinje koje svakodnevno jedemo i one koje odijevamo, kako je to istaknula u svojoj knjizi o karnizmu kao vladajućoj dogmi Melanie Joy (2012).

mačkama”, kojim gotovo da otvara narative o vješticijskim procesima. Novinarka postavlja kritičku oštricu na virologinju Anu Gligić, koja je 1972. godine bila na čelu tima koji je izolirao virus velikih boginja u tadašnjoj Jugoslaviji, a članak otvara podatkom kako spomenuta virologinja navodno “pozornost privlači nepreciznim i neutemeljenim izražavanjem o tome da od COVID-a-19 nije obolio nitko tko ima mačke što znači, prema virologinji, da je mačja korona dala imunitet čak i prema najnovijem soju koronavirusa” (Benačić 2020).

FOLKLORISTIČKA, ETNOLOŠKA ISTRAŽIVANJA O MAČKI: JUŽNOSLAVENSKI TEREN ILI “MOJA MAČKA JUGOSLAVIJA”¹⁰

Poticaj za pisanje ovoga mačkoteksta pružio mi je *online* projekt predavanja koji je pokrenuo Dejan Ajdačić u okviru Komisije za folkloristiku o mačkama u slavenskim kulturama (2022–2023),¹¹ a koji je jednim dijelom nastao na temelju *Mačkozbornika: od Bastet do Catwoman* (Suzana Marjanić i Rosana Ratković, ur. 2022) kao i zbornika *Mačke: eko(po)etika u književnosti, jeziku i umetnosti* (Nikola Bubanja, Dragan Bošković i Miloš Kovačević, ur. 2021). *Mačkozbornik* smo naslovile s felinološkim slijedom od antropozoomorfne, mačkoglave boginje Bastet preko antropomorfne neotenijske *Hello Kitty* do mitske kiboginje, antropozoomorfne Catwoman. I dok je Katharine M. Rogers za podnaslov svoje knjige *The Cat and the Human Imagination: Feline Images from Bast to Garfield* (1998) odabrala Garfielda, mi smo se ipak odlučile za Catwoman kako bismo zadržale femininu priču u okviru felinološke sudbine povezane sa svim onim *drugima* obilježenima kao poniženima i povrijeđenima.

Iznimnu konceptualizaciju životinja, pa tako i mačke donosi Ljubinko Radenković u knjizi *Symbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena* (1996), gdje, iz semiotičke i etnolingvističke niše, pokazuje kako je sliku svijeta čovjek gradio od bližeg prema daljnjem, odnosno od sebe pa do neosvojenog i nepoznatog prostora, gdje je po vjerovanju bilo boravište duša umrlih i mitoloških bića (Radenković 1996: 7). Autor je primijenio dva mjerila za određivanje simboličkoga statusa životinja: vertikalni raspored u odnosu na stablo svijeta (*arbor mundi*) i horizontalni raspored temeljen na udaljenosti prema čovjeku. Tako su po prvom mjerilu, u čijoj se osnovi nalaze opozicije gore – dolje, iznad – ispod, suho – mokro, životinje raspoređene na sljedeći način: na vrhu Stabla svijeta nalaze se ptice (kao zoometonimije figuriraju orao ili sokol); u sredini, na nivou Stabla svijeta raspoređeni su kopitari, pas, mačka, kokoš i ponekad pčele (usp. Marjanić 2020); na istom nivou, ali suprotno od njih nalaze se divlje životinje – vuk, lisica, jelen, medvjed. U donjem dijelu Stabla svijeta, na zadnjem, trećem

¹⁰ Referenca na roman Pajtima Statovcija, mladog finskog autora podrijetlom s Kosova, objavljen 2014. godine, u kojemu su zoosimboli zmije (udav) i mačke Jugoslavije referentne točke života u emigraciji u Finskoj nadolaskom *balkanskih* ratova 90-ih godina prošloga stoljeća.

¹¹ Komisija za folkloristiku održala je *online* ciklus razgovora o mačkama u slavenskim narodnim kulturama od listopada 2022. do lipnja 2023. godine. Susreti su održavani jednom mjesečno. Usp. <http://slavika.org/folklor/folkloristy/gruppy/343-ciklus-macke>.

nivou (korijenje) borave zmija, žaba, riba, krtica, miš, kukci itd. Po sljedećem mjerilu čovjeku su najbliže životinje, ističe Ljubinko Radenković, konj, ovca, krava i vol, a slijede bik, koza, magarac, kokoš, svinja, pas i mačka. Tzv. divlje životinje raspoređene su u odnosu na *bo-ga-pastira (božji pastir)* – njemu je najbliži medvjed, a najdalji vuk (ibid.: 356–357).

Među prvima u kontekstu južnoslavenskih istraživanja o folklornoj konceptualizaciji mačke pisao je Natko Nodilo u okviru Müllerove mitologije prirode (Müller 1997 [1898]; Marjanić 2022a). I dok obiteljske bogove Nodilo traži u krsnoj slavi, za plemenskim božanstvima traga u okviru običaja oko stabla *zapisa*. Svoje *lares familiares* ili *penates* Rimljani su ikonografski prikazivali malim kipovima što su ih postavljali kod kućnog ognjišta. Minijaturnosti (sniženosti) božanstava Nodilo približava koncept vjerovanja u *macarule* koje su u Boki kotorskoj noću viđali sa svjećicom navrh glave (Nodilo 1981: 568), i pritom se poziva na Karadžićev zapis iz *Rječnika [macaruo* – “dijete koje umre nekršteno, pa poslije (kao što se pripovijeda) u grobu oživi i iz groba kašto izlazi i malu djecu muči i davi. Kažu da macaruli noću idu u društvu, i svakome navrh glave gori mala svjećica, a oni plještu rukama i podvikuju”.¹² Iz dalmatinskoga primorja navodi vjerovanje u *mačića ili maciča* (za posljednji leksem ističe da je koncentriran u čakavskom govoru), koje interpretira u teorijskom ključu teriomorfizma, napominjući kako je *mačak* kod indoeuropskih naroda, zbog toga što čvrsto *prianja* uz kuću, teriomorfni ikonogram domaćega genija ili bog branitelja svoga doma (ibid.: 569). U Italiji i Njemačkoj *božanstveni mačak*, budući da je povezan s grobom, nagovještuje smrt. Nodilo pretpostavlja da u numinozne ili, Nodilovim atributom, *božanstvene mačke* pripadaju spomenuta mitska bića.¹³ Navodi i da mačak u interpretativnom kontekstu mitologije prirode figurira kao zoomorfoza noći, u okviru čega upućuje na De Gubernatisove zapise o simbologiji mačke: “[...] uz zlokobno oštrice svojih noćno raširenih zenica, jeste kao neka zoomorfoza noći” (ibid.: 139).¹⁴

Vojin Matić bilježi kako je Nodilo “dao sjajnu analizu materinske agresivnosti u filogenezi i ontogenezi, od konkretnog do simboličnog uništenja” kada navodi kako se u mnogim krajevima smatra da su djeca ugrožena od *baba* koje ih mogu progutati, ugrabiti ili pretvoriti u *vješce*, “što čini poslednju evoluciju fantazma o agresivnoj majci, boginji smrti” (Matić 1976: 125) koja djecu pretvaraju u *čaratane*. Ta somatska transgresija nije toliko vezana uz djelovanje *zlih žena*, već, prema vjerovanju među jekavcima u Boki, ako se dijete

¹² U leksikonskoj natuknici *macaruo* Petar Skok donosi romansku, a ne slavensku etimologiju leksema *macić*; navodi da je riječ *macić* “naš deminutiv za mlet. *-ariol* < lat. *-arius* + deminutiv *-ulus masar(i)ol* > *matsarolo* (Padova) ‘Hausgeist, Alp’, izvedenica od srlat. poimeničenog pridjeva *mässanus* (1082), od *massa* ‘posjed, kuća’ (v.) > tal. *massaro, massaio*” (Skok 1971–1974: 345).

¹³ O dobroćudnom *vražićku* maciću usp. Radenković 2001: 348–349; Lozica 2002; Kipre 2022. Ljubinko Radenković u leksikonskoj natuknici o maciću, među ostalim, ističe da *demon* koji se izlegne iz jajeta izgleda i kao životinja; u Poljicima u obliku mečka ili pak crnog psića, u Imotskoj krajini u obliku mačke s ljudskom glavom itd. (Radenković 2001: 348–349).

¹⁴ Špiro Kulišić razmatranje o mački otvara folklornim vjerovanjem da “mačak ima zle oči, može ureći, donosi nesreću, osobito ako nekome pređe put” (Kulišić 1970: 200) i pritom u navedenoj apatomanciji ne ističe crnu boju mačke. O zoomorfozi noći svjedoči i vjerovanje iz Đevdelije prema kojemu su opasna i ona mjesta na kojima je netko ubijen ili se netko utopio te u gluho doba noći izlaze duše tih poginulih ili utopljenih pa “dave u reku ili vuku u neki ponor”, a javljaju se obično u vidu mačke (Tanović 1927: 11).

rodi u *marčanoj svijeci*, “pa, prije nego je kršteno, preko njega pregje pogana životinja, osobito mačka, ono će dijete biti ‘čaratan’” (Nodilo 1981: 286). U kontekstu spomenute agresije psihoanalitičar Vojin Matić ističe kako je psihoanaliza “odavno otkrila da veštice predstavljaju falusnu majku” (Matić 1976: 123).

Zadržimo se sada na mitologiji prirode Angela de Gubernatisa, koji u sedmom poglavlju “Mačka, lasica, miš, krtica, puž, *ichneumon*, škorpion, mrav, skakavac”¹⁵ svoje *Zoološke mitologije* (1872) navodi etimologije nekoliko sanskrtskih riječi koje se referiraju na mačku, koju donosim kontekstualno vezano uz Nodila kao primjer interpretacije u okviru Müllerove mitologije prirode.

Mârgâras, mačka, znači čistačica (kao životinja koja se, zapravo, sama čisti). Pozivajući se na mit, znamo da je jedan od glavnih zahtjeva vještice da joj njezina pokćerka treba počešljati kosu ili probirati žito tijekom noći; i da dobra vila, Madonna, dok joj isto tako raščešljava kosu, rasipa dragulje, prede i čisti žito za *dobru djevicu*. Vještica noći prisiljava djevojačku a/Auroru (zoru) da odvoji svjetlucavu večernju pšenicu od tamnog kukolja noći; Mjesec svojim srebrnastim sjajem razgoni sjenke noći. *Mârgâras*, ili čistačica noći, bijela mačka, je Mjesec. *Araṇyamârgâras*, ili šumska mačka, ime je dano divljoj mački, s kojom se poistovjećuje i ris. Kao bijela mačka, kao Mjesec, štiti nevine životinje; kao crna mačka, kao tamna noć, progoni ih. Mačka je vješt lovac; štoviše, lako je pobrkati riječ *mârgâras* (čistačica) s riječju *mârgaras*, čije je pravo značenje lovac, istražitelj, onaj koji slijedi trag, plijen, *mârgas*, inače, neprijatelj *mṛigas* (kao *mṛigâris*); cesta je čisti dio zemlje, kao što je margina bijeli ili čisti dio knjige. Lovac može biti onaj koji ide na rub ili na stazu, ili pak onaj koji lovi i ubija *mṛigas* ili šumsku životinju. Mjesec (lovkinja Diana) se također na sanskṛtu naziva *mṛigarâgâs*, ili kraljica šumskih životinja; i, kao što kraljevi imaju običaj, ponekad brani svoje podanike, a ponekad ih jede. Mačka-mjesec jede sive miševe noći. (De Gubernatis 1872, II: 43)¹⁶

Mary Gertrude Oldfield Howey u knjizi *The Cat in the Mysteries of Religion and Magic* navodi etimologiju indoeuropskih jezika za mačku, među ostalim ističući i De Gubernatisovu interpretaciju o tome kako je lako pobrkati riječ *mârgâras* (mačka, čistačica) s riječju *mârgaras*, u značenju *lovac* (Oldfield Howey 1956: 239).

Sima Trojanović južnoslavenska vjerovanja u mačke interpretirao je u kontekstu komparativne mitologije s nordijskom boginjom Freyom koja je izlivala plodonosnu ljetnu kišu, a ikonografski je prikazivana u nebeskim kolima s upregnutim dvjema (divljim) mačkama.¹⁷ Trojanović pretpostavlja da su i stari Slaveni mogli imati neko slično žensko božanstvo i da bi srpski običaj zakopavanja žive mačke mogao reprezentirati žrtvu, prežrtak žrtve

¹⁵ U engleskom jeziku postoji razlika između *grasshoper* i *locust* (De Gubernatis 1872, II: 49–53).

¹⁶ Pennethorne Hughes ističe zanimljivu pretpostavku kako je u engleskoj pučkoj etimologiji arhaična riječ “cat”, u značenju štap (danas, u značenju *mačka*), mogla biti pogrešnom interpretacijom zamijenjena s mačkom (1975: 156). O vještijim animalnim pomoćnicima usp. Sharpe 2006: 347; Marjanić 2022.

¹⁷ Trojanović ističe kako je domaća mačka, za razliku od divlje, korisnija s obzirom na to da lovi glodavce te da se kad je iz Afrike preko Grka i Rimljana došla i u Europu “čak u zakonima pominje, radi zaštite kao korisna životinja po čoveka” (1983: 194).

tom božanstvu (Trojanović 1983: 160, 193; Kulišić 1970: 200).¹⁸ Đorđević (1958) u svom etnografskom zapisu o mački navodi podatak iz lozničkog zapisa o tome da ćeramdzije zakopavaju živu mačku kako bi spriječili padanje kiše da mogu izrađivati ćeramidu (tur. ćeremid – krovni crijep) i ciglu, a temelji se na folklornom vjerovanju po kome kad se u zemlju zakopa živa životinja, posebice mačka, kiša neće padati.¹⁹ Simboličko povezivanje mačke sa ženskim božanstvom pregledno je izložio Ivica Kipre (2022: 813–834) u okviru čega interpretira ikonogram mačke kao zoomorfni supstitut praslavenskoga Gromovnikova oponenta, a pritom se i kroz mitološke koncepte sukoba mačka otkriva i kao animalno odrugotvorenje negativnog ženskog aspekta proždrljivice, odnosno ktonskog i plodotvornog duha Majke Zemlje. Tragom Jamesa G. Frazera Kipre istražuje prežitke žitnih demona, odnosno duha plodnosti u liku mačke ili medvjeda, relacije motiva repa i brade te pridružene im spolne konotacije.²⁰

Tihomir Đorđević²¹ više se zaustavlja na etiologiji mačke, pa tako navodi da je prema predaji iz Bosne mačka postala od lavovskih bala – “Negde je, vele, zaspao arslan na suncu, i kako ga je sunce svojom toplotom uhvatilo sve mu se bala iz usta sukala, te je od nje postala mačka”, što bilježi prema zapisu Ivana Zovka iz *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* (Đorđević 1958, I: 271). Zadržava se i na podatku etiološke predaje/legende o postanku mačke od rukavice, što navodi prema rumunjskim predajama i povezuje s predajom/legendom o postanku mačke od rukavice svetoga Save (Čajkanović 1935: 121–127; Matić i Živković 2021: 62).²² Navedene smo predaje/legende o postanku mačke od rukavice (u rumunjskoj tradiciji od Noine rukavice, u srpskoj od rukavice sv. Save) u *Mačkozborniku* povezale s ukrajinskim etiološkim predajama/legendama o nastanku mačke od rukavice Majke Božje, o čemu su pisale Iryna Oğijenko (2022) i Dariya Pavlešen (2022). Prema određenim ukrajinskim kazivanjima, kada je Majka Božja rodila Isusa Krista od njezine rukavice nastade mačka i prva ugleda Krista i pokloni mu se (Oğijenko 2022: 760). Zanimljivo je da *Akademijin Rječnik* kao prežitak te predaje/legende navodi Miklošičevu poveznicu riječi *mačka* s hipokoristikom imena *Marija*.²³

¹⁸ U nekim europskim kulturama bio je običaj staviti osušeno tijelo mačke unutar zidova novoizgrađene građevine kako bi se otjerali zli duhovi ili kao amajliju. Vjerovalo se da mačke imaju šesto čulo i da je stavljanje mačke u zid krvna žrtva kako bi životinja mogla koristiti svoje sposobnosti da pronađe i otjera nepoželjne duhove (Oldfield Howey 1956: 191–198). Ivica Kipre ističe kako se trag obrednog ubijanja mačke sačuvao i u hrvatskoj frazeologiji, npr. *prebiti kao mačku, istući kao mačku, ubiti kao mačku, vući se kao prebijena mačka* (Kipre 2022: 822).

¹⁹ Trojanović za Vranje i Pirot pridodaje da ako ipak padne kiša, onda opet uhvate mačku te je živu spale “u zažarenu furunu” (1983: 191).

²⁰ O astrološkoj simbologiji Kukuruzne mačke usp. Oldfield Howey (1956: 78); Kipre 2022.

²¹ Etnološki zapis o mačkama Đorđević (1958) strukturira u sljedećim poglavljima/cjelinama: “Mačka kao biće”, “Razna verovanja o mački”, “Mačka kao pretkazivačica” i “Mačka kao lek”. U poglavlju o pretkazivanju navodi da u Lipovom polju u Lici “kad se mačka umiva pa se okrene jugu, bit će lijepo, a kad buri, bit će ružno vrijeme”, što navodi prema Škarićevu zapisu iz *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena*.

²² Usp. legendu/predaju “Sveti Sava, mačka i rijeka Sava” (Čorović 1927: 239), za koju Vladimir Čorović navodi da postoji niz varijanti o postanku mačke od rukavice te, kao i Đorđević, upućuje na knjigu Oskara Dähnhardta *Natursagen: eine Sammlung naturedeutender Sagen, Märchen, Fabeln und Legenden* (1907, I).

²³ *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU*, Dio 6, Zagreb, 1904–1910., str. 351.

Slično kao i Nodilo o zoomorfozi noći u kontekstu mitologije prirode, Ljubinko Radenković u *Simbolici sveta* daje interpretaciju mačke, no iz semiotičkoga rakursa. Naime, navodi da su očito kod mačke, za razliku od pasa i kokoši, više istaknuta demonska i ktonska obilježja, pri čemu to čisto i opasno (da uporabimo strukturalni binarizam Mary Douglas) Radenković tumači prema načinu ishrane životinja. Mačka se hrani donjim životinjama – miševima, gušterima i slično, i što se tiče ishrane, kao što je to istaknula Ritvo, neovisna je o čovjeku. Pritom Radenković zamjećuje da se prema jednom podatku mačka ipak smatra čišćom životinjom od psa. Naime, prema zapisu Aleksandra Petrovića navodi da ako mačka ponjuši jelo namijenjeno ljudima, ono se ne baca, nego se jede (Radenković 1996: 124).

Radenković u *Narodnim bajanjima* mačke izdvaja na dva mjesta u basmama kao ustaljenom govornom obrascu kojim se ostvaruje komunikativni čin bjanja, gdje ovom prigodom u kontekstu ritualnoga ponašanja ističem koncept zamjene koji ima i dodatne elemente, kao što je “preinačavanje” (simboličko, verbalno preobražavanje) djeteta u životinju. Navodi vjerovanje iz Levča i Temnića, prema zapisima Stanoja M. Mijatovića, gdje prilikom provlačenja djeteta kroz rascijepljeno *gorunovo* (hrastovo) stablo ili plot, majka s djetetom stane na zapadnu stranu i predajući dijete drugoj, neudanoj ženi kroz taj otvor izgovara verbalni simbol obreda – “Dajem ti mače.”

Ova, uzimajući dete, kaže: “Uzimam ti mače”, pa vraćajući dete na isti način, kaže: “Dajem ti kuće”, a majka, uzimajući dete, ova odgovara: Primam mače”. (prema Radenković 1996a: 82)

Tako se ritualno-verbalnim postupkom dijete lažno preobražava u mače, pa u psića, zatim se psić pretvara u svinjicu, a svinjica ponovo u mače i, ukrštanjem puta, onemogućava se povratak nečistoj sili koja se zajedno s djetetom prebacuje u drugi – divljij prostor (Radenković 1996a: 82–83).

Aleksandr V. Gura dokumentira simboliku mačke u slavenskim etnotradicijama u kojima je mačka često uparena s drugim kućnim ljubimcem – psom, a također simbolički korelira s tzv. divljim životinjama – s medvjedom, zecom i lasicom. Pokazuje kako je u slavenskoj folklornoj zoologiji mačka, zajedno s nekim drugim krznenim životinjama (vjevericom, lisičicom, hrčkom itd.), djelomično uključena u krug životinja iz porodice lasica. Mačka je s tom skupinom životinja povezana prvenstveno ženskom i erotskom simbolikom (Gura 2022: 746).

Što se tiče skupina koje mogu utjecati na inkarnaciju umrloga, Račko Popov (2002) za bugarsku etnotradiciju navodi vjerovanja u mačku, psa i neke vrste domaće ili pak divlje ptice, a u okviru hrvatske etnotradicije, prema vjerovanjima (usp. Hirc 1896) – koja su se ustalila kao dio prakse pri *čuvanju* mrtvoga tijela (*custodia feralis*) – ako pojedine životinje (npr. pijetao, pas ili mačka) prijeđu preko mrtvaca ili prođu ispod odra (Grbić 1998: 298; Ilić Oriovčanin 1846: 246; Schneeweis 2005: 40–42), pokojnik se može *povukodlačiti*, ili prema modificiranom vjerovanju u srpskoj etnotradiciji – pokojnik se može *povampiriti* ako preko njega prijeđe

mačka ili kokoš (Radenković 1996: 120).²⁴ Ivan Lovrić bilježi vjerovanje da će se pokojnik povukodlačiti ako preko njega “prijeđe kakva mala životinja kao pas, mačka, miš” (Lovrić 1948: 135). U Sinju takvim je vjerovanjem *demonizirana* mačka (Milićević 1967/1968: 468).

Tanas Vražinovski (2000: 172–173) u leksikonskom zapisu o mački dva puta spominje njezinih devet života (devet duša); u kontekstu devet života/duša navodi njezinu izdržljivost, otpornost na bolesti. Iz Đevđelije i okolice donosi vjerovanje o mačjoj deveterostrukoj duši:

Ako neko u selu umre, a *pasmo* sa *mutuvila* [motovilo] nije *natupeno* i skinuto [a pređa na motovilu nije (do kraja) namotana i skinuta],²⁵ onda treba kad ga s *mutuvila* skida kroz *pasmo* triput mačku da provuče. Ovo rade zbog toga što veruju da je neka *lušutija* prilikom umiranja tog čoveka stala na *pasmo*, pa ako zbilja ima štogod na pasmu, otići će na mačku. A mački neće biti ništa jer ona ima *devet duši*. (Tanović 1927: 366)

Liminalnost (pored mahanja mačjega repa) je određena i mitemom o devet mačjih života, gdje sakralni broj 9 figurira kao Trojstvo Trojstva, a proizlazi iz egipatskoga panteona koji su činila tri niza od devet božanstava (Oldfield Howey 1956: 235).

Brojna su folklorna vjerovanja Južnih Slavena vezana uz mačku koja zahtijevaju monografsku obradu (usp. Ajdačić 2022–2023), kao što je to pokazalo mačkoetnološko poglavlje *Mačkozbornika* (2022). Stoga završno, u okviru ovog segmenta felinoloških južnoslavenskih vjerovanja, a kontekstualno vezano uz ostale Slavene i indoeuropsku komparativnu mitologiju, donosim vjerovanje iz Đevđelije i okolice prema kojemu se magarac i mačka smatraju za nesretne životinje te ih se tjera pri grmljavini (Tanović 1927: 432). Trojanović ističe da ne može protumačiti zbog čega se u Granici tjeraju mačke kada grmi. Kako mačke, kao što je već spomenuto, povezuje s nordijskom Freyom koja je donosila plodonosnu ljetnu kišu, ističe – “mesto da se ‘božanske mačke’ trpe, one se progone, i to baš onda kad se iz neba očekuje dobro kao i zlo, dakle, uz oblačinu i grmljavinu” (1983: 160).²⁶

PREMA ZAKLJUČNOM MAČKOREPU: ANTROPOLOŠKE STRUKTURE IMAGINARNOG O MAČKI (I) U TRANSMEDIJALNOJ UMJETNOSTI

Zaključni *mačkorep* otvaram prisjećanjem na to kako je Herodot na svome putovanju u Egipat u 5. stoljeću pr. n. e. doživio mačke. Prvi put kada ih je vidio u Egiptu²⁷ označio ih je atributom *ailouros* – one koje mašu (repom). Lynne McNeill (2007: 5) smatra da je pored

²⁴ Špiro Kulišić sažima da, prema arhetipu vjerovanja, ako mačka prijeđe preko mrtvaca, to se mrtvo tijelo može povampiriti te se stoga na njega kao apotropej stavlja npr. ražanj, srp (1970: 2000).

²⁵ Zahvaljujem na kontekstualizaciji Dragani Đurić i Ljubinku Radenkoviću.

²⁶ Više o južnoslavenskim vjerovanjima vezanim uz mačke usp. Đorđević 1958; Gura 2022; Kipre 2022.

²⁷ Iako je moguće da su već u neolitiku postojale zajednice mačaka i ljudi, porijeklo mačke vezano je uz prostor Plodnog polumjeseca (Mezopotamija i Levant), prije 10 000 godina (u doba početka poljoprivrede), a zatim je uslijedila i domestikacija mačke u Egiptu prije 3600 godina (McNeill 2007: 5; Viljetić 2017). Zanimljivo je kako Herodot (2000: 184–185) navodi kako ima mnogo životinja koje žive uz Egipćane, no bilo bi ih, pridodaje, još i više da toliko ne brinu o mačkama.

toga značenja Herodot mislio i na ontološku nestalnost mačaka, njihovu sposobnost da *mašu* unutar i izvan prirodnoga svijeta, na karakteristike liminalne životinje.

Imaginarij o mački u transmedijalnoj umjetnosti otvaram kratkim zapisom o kolektivnoj mačkoizložbi u Hrvatskoj *Mačka u hrvatskoj likovnoj umjetnosti*, koju su priredile Dajana Vlaisavljević i Snježana Pavičić (kustosica izložbe Nikolina Šimunović, Galerija Prica, Samobor, 2019.),²⁸ a čija je namjera bila, među ostalim, da se kroz animalističku temu sagleda hrvatska moderna umjetnost od 19. stoljeća do danas te da se istraži, kako to navodi Dajana Vlaisavljević u mačkokatalogu, ne samo likovni (morfološko-formalni) već i ikonografski odnos umjetnika prema felinološkoj temi. U mogućem novom formatu te iznimne mačkoizložbe zasigurno će svoje mačkoizložbeno mjesto naći i antrozoološka umjetnost o slobodnoživućim mačkama splitske umjetnice, istraživačice i aktivistice Ivane Filip.

U kontekstu suvremene hrvatske transmedijalne umjetnosti navodim ovom prigodom samo dva primjera koji potvrđuju vizualno-simboličku ulogu mačke u kontekstu Durandovih (1991) antropoloških struktura imaginarnog. Riječ je o Željku Kipkeu i njegovoj omiljenoj mački kojoj posvećuje i dvije ključne natuknice (*Bulevar devet života* i *Mačke*) u svojoj najnovijoj knjizi → [112] iz 2021. godine. Tako je zapadno krilo Umjetničkoga paviljona Kipkeove izložbe *Policijsko dvorište* (Umjetnički paviljon, 2012.) bilo posvećeno mačkama – *Bulevar devet života* (2010 – 2012). Povodom toga Vanja Babić zapisuje kako Željko Kipke “nedvojbeno voli mačke. Donosi im hranu u dvorište” (Babić 2012).²⁹ U fiktivnom *Bulevaru devet života* sve je posvećeno mačjem rakursu, pa i dvostruka špijunka kodnog imena *La Chatte*. U leksikonskoj natuknici “Mačke” Željko Kipke navodi kako je metaforu o žutom mačku koji ga čuva od opasnih zvijeri poput lava i lavice primio u snu i pretočio u kratki film *Mali mačak i lav* 2008. godine. Dvije godine kasnije realizirao je sliku manjega formata *I Prefer Cats to Dogs* (2006–2009) na kojoj je parafrazirao sintagmu Jeana Cocteaua o tome kako “više voli mace od pasa jer ne postoje policijske mace” (usp. fotografiju 3 u prilogu teksta). Riječ je o slici koja je odabrana za skupnu izložbu *15 DANA – 20 godina*

²⁸ Tragom *Viševrsnoga salona* jednom drugom prigodom uputila sam na dvije naše ključne izložbe iz područja likovne animalistike – *Sve naše životinje: animalističke teme u hrvatskoj modernoj likovnoj umjetnosti* (Zagreb, Moderna galerija, 2017., autorica izložbe Dajana Vlaisavljević), kao i izložbu *Srce iznad teka*, u organizaciji umjetnice Sanje Burazin (Salon Galić, Split, 2014.), osmišljene u povodu Svjetskoga dana vegetarijanstva (1. listopada) i Svjetskoga dana zaštite životinja (4. listopada), kao prvu našu veću izložbu na temu *animal rights art*. Dvije su domaće izložbe iz likovnoanimalističke niše tematizirale pojedinu životinju – u ovom slučaju, psa i mačku – kao najraširenije kućne ljubimce/druženike urbane kulture: *Pas u hrvatskoj likovnoj umjetnosti od 19. st. do danas* (Galerija Prica, Samobor, 2013., autorice koncepcije Snježana Pavičić i Dajana Vlaisavljević), kao i prva naša ovdje ranije spomenuta mačkoizložba (Marjanić 2022). Nadalje, 9. Arteriju – Međunarodni festival vizualnih umjetnosti 2018. godine kustosica Jerica Zihertl *pomirdbeno* posvećuje i mačkama i psima.

²⁹ U proverbijalnoj dihotomiji *mačka – pas* Nietzsche negativniju ulogu pripisuje psu; mačka, u usporedbi sa psom, prema njegovim binarnim filozofemima, nije životinja *stada, krda* i nikada nije cijenila ljude kao *gospodare* (ako uporabimo specistički suodnos između *ljudi i ne-ljudi*) (Kendal Woodruff 2003: 252; usp. Nietzsche 1991: 128). U kontekstu negativne antropologije bestijarij tzv. kućnih ljubimaca može se kontekstualizirati i Freudovim bestijarijem. Freud je, naime, brojne životinje psihoanalitički interpretativno odredio domestikacijom koja je, kako je to utvrdio u knjizi *Totem i tabu: neke podudarnosti u duševnom životu divljaka i neurotičara* (1913), prouzročila desakralizaciju životinje, pa tako i totemske životinje kao zamjenskoga oca (Genosko 1993: 603, 628).

u HDLU-u (Zagreb, 2023., kustosi Vanja Babić i Leila Topić). Mačkknjiga Irene Lukšić *Klasici ostavljeni mačkama: pokušaj drugačijega čitanja književnih tekstova* (2015), među ostalim, demonstrira kako je književnost oblikovala stereotipe o psima i mačkama – psi su stereotipno odani gospodaru i čine sve što im se naredi, pa tako najčešće nalaze mjesto u krmićima. Mačke, pridodaje kritički autorica, stereotipno nisu tako snažne i moraju se pouzdati u maštu i intuiciju. Stoga se one susreću ponajviše u bajkama gdje im se pridaju nadnaravne osobine. Mačkoenciklopedija *Larousse – Mačke* (1981: 75) pak navodi da su mačku basnopisci i pripovjedači antropomorfizirali, dok je suvremeni književnici opisuju onakvu kakva jest.

Drugi primjer mačkotransmedijalne prakse čini film *Mačka je uvijek ženska* (2019)³⁰ Martine Meštrović i Tanje Vujasinović, koje kroz feministički rakurs odaju počast svojoj profesoric, jednoj od najznačajnijih hrvatskih kiparica – Mariji Ujević-Galetović (Zagreb, 1933. – Zagreb, 2023.), poznatoj i kao mačkokiparica. Kombiniranom tehnikom žive snimke i animacije oživljene umjetničine mačkoskulpture prenose životnu priču i stavove svoje autorice, gdje jednu od prvih izjava čini profesoričin iskaz da ne voli za sebe reći da je umjetnica (naglašava kako joj je odrednica “biti umjetnica” strana), već da je kao kiparica teški fizički radnik.³¹

Iako ovdje ne tematiziram domaću felinološku književnu animalistiku, moramo spomenuti i antologiju *Macani razni: sastavci, mahom vedri – mic po mic* (1996) mačkoljubiteljice Gige Gračan. Naime, prvi “mačkozbornik”, literarno-likovni mačkoalmanah što se tiče hrvatske animalistike, a s naglaskom na književnoj animalistici, sastavila je književna prevoditeljica, radijska urednica i prijateljica pripadnica i pripadnika potporodice *Felinae* Giga Gračan. Na možebitno pitanje “Pa tko je to sve pisao o mačkama?” s pravom bi se moglo odgovoriti, kako navodi nadalje mačkoljubiteljica Giga Gračan, “A tko nije?”. No, u usporedbi s tim književnim mačkozbornikom, naš smo *Mačkozbornik* Rosana Ratković i ja kulturološki usmjerile “internacionalno” na kulturološke aspekte mačjega života, pa tako i na folklorna vjerovanja Južnih Slavena, kao i na *ukrajinsku* i *rusku* mačku (s obzirom na tragična suvremena zbivanja), sve do antrozooloških smjernica na koje je posebno upozorio veterinar Bruno Beljak kao i aktivistice za prava i dobrobit životinja. Nadalje, Giga Gračan u svojoj je emisiji *Zoofon* (Hrvatski radio, 1993. – 2010.) godinama otvarala brojne književnoanimalističke teme, kao što je to činila i Ana Horvat zooantologijom *Subića: hrvatski pjesnici o životinjama* (2010), koja započinje (pored tri primjera iz usmene poezije) Marulićevom *Tužaljkom protiv ubojice psa Mora* pa sve do pjesme o smrti debeloga mačka Branislava Oblučara, poznatoga među ostalim i kao pjesnika o mačkama.

Završno možemo podsjetiti na kulturnomaterijalističku teoriju Marvina Harrisa, koji religijske fenomene tumači iz ekonomske matrice, pa će tako i ulogu svetih krava u

³⁰ Film je dostupan na : <https://vimeo.com/807466500?fbclid=IwAR00YiO1McBaw6bIWzggvzJsbPM-sDk2zxaZ4ZmgXqHUK-XW5ayjBHh01aSM>.

³¹ Vezano uz mačju vizualnu i filmsku animalistiku u *Mačkozborniku* (2022) istražila sam mačje video-performanse i videoinstalacije Carolee Schneemann, koja je i osmislila *selfie* (naravno, s mačkama) i među prvima je dokumentirala, režirala mačje videosnimke (Frank 2016; Deren 2013). Ujedno, kontekstualno sam u tome tekstu istaknula i stereotipno rodno/spolno izjednačavanje mačke kao žene.

hinduizmu kontekstualizirati iz ekonomske matrice koja prekriva sve numinozne epifanome; njegovom apoftegmom – “Vol je indijskom seljaku traktor, vršilica i obiteljski automobil, sve u jednom, a krava je tvornica za proizvodnju volova” (Harris 1974: 15–17). Kulturnomaterijalističko tumačenje može se primijeniti i na mačkoglavu Bastet, koja bi prema interpretativnim svjetovima svetost zadobila zbog toga što su mačke Egipat kao žitnicu čuvale od miševa, štakora i zmija. Ta ekonomska priča danas se može kritički zaokružiti obrazloženjem mačjega povijesnoga *timelinea* od pretkršćanske sakralizacije preko kršćanske demonizacije³² do industrijaliziranoga petišizma i petkulture.

Foto 1: Mačkoknežinja Anastazija nakon deložacije. Foto Maris Šišević. Profesor upravne znanosti i prava životinja Boris Bakota uputio je protestno pismo Dubrovačkim muzejima i ravnateljici Ivoni Michl zbog odluke o uklanjanju kućice mački Anastaziji.³³ Kućicu je Anastaziji sagradio Srđan Kera.

³² Felinološku demonizaciju kršćanstvo je nastojalo poništiti životom svete Gertrude (7. st.), zaštitnice mačaka, čiji se dan obilježava 17. ožujka, koji je tako prepoznat i kao Dan zaštitnice mačaka. Osim što je zaštitnica mačaka, ona je i zaštitnica putnika, udovica i vrtlara te nudi zaštitu od miševa i mentalnih bolesti ili, kao što bi rekao D. B. Indoš – simptoma duševne patnje. O još nekim kršćanskim svecima/sveticama povezanim s mačkama usp. Vocelle 2016: 74–75. U jednom od najstarijih engleskih bestijarija, poznatom kao *The Workshop Bestiary* (1185), tri šarene mačke (zelena, plava i svijetlosmeđa) sjede jedna pored druge – svijetlosmeđa ispred sebe drži velikoga miša ili štakora, dok se četvrta (plavičasta) mačka šulja prema manjem mišu (Vocelle 2016: 115). Usp. fotografiju iz navedenoga bestijarija (<https://www.pinterest.com/pin/202662051954016059/>). Prema *Evangelju po Svetoj dvanaestorici* (poznato i kao *Esenski Novi zavjet*, *The Gospel of the Holy Twelve*) dokumentirana je Kristova ljubaznost prema mačkama, ali još uvijek nema biblijske refleksije, bilo pozitivne bilo negativne, prema mačkama osim onoga što navodi *Knjiga proroka Jeremije* (1, 21) (Vocelle 2016: 3).

³³ Izvornik: <https://dubrovacki.slobodnadalmacija.hr/dubrovnik/vijesti/hrvatska-i-svijet/boris-bakota-zbog-ljubavi-prema-zivotinjama-postao-sam-vegan-a-odgovor-od-ravnateljice-dubrovackih-muzeja-joscekam-1197493#&gid=1&pid=2>.

Foto 2: Krovne, slobodnoživuće mačke, 2004. Dubrava, Zagreb – mačke koje preživljavaju na krovovima. Foto Suzana Marjanić.

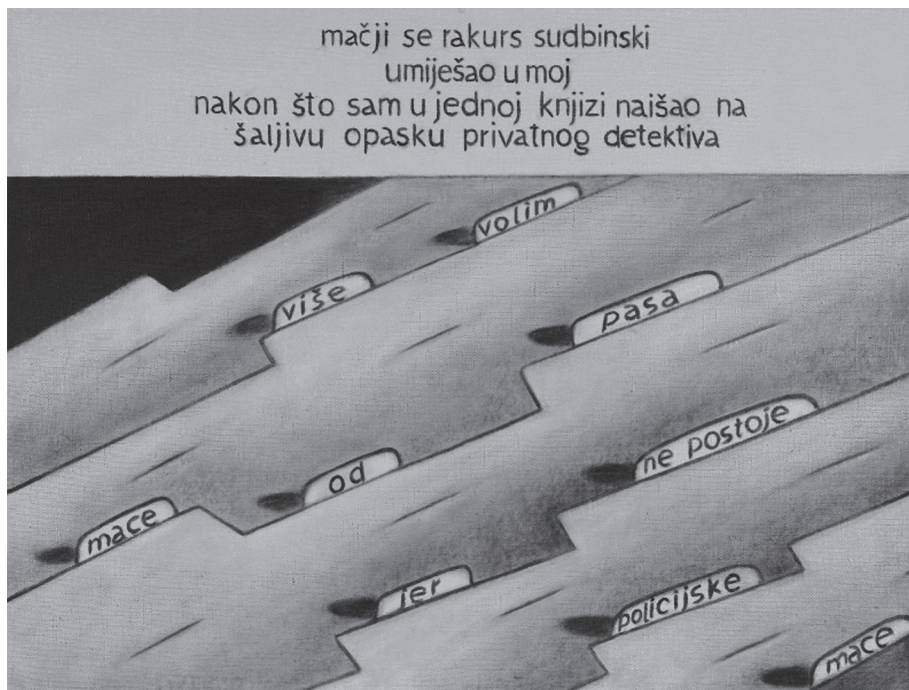

Foto 3: Željko Kipke, *Mačji rakurs*, iz serije *Bulevar devet života*, 2011. Zahvaljujem umjetniku na dozvoli za objavljivanje.

LITERATURA I IZVORI

- “Ailurofobija”. Dostupno na: <http://www.macke.hr/ailurofobija-strah-od-macaka/> (pristup 1. 3. 2018).
- Ajdačić, Dejan. 2022–2023. “Ciklus o mačkama u slovenskim narodnim kulturama (2022–2023)”. Dostupno na: <http://slavika.org/folklor/folkloristy/gruppy/343-ciklus-macke> (pristup 1. 2. 2023).
- Babić, Vanja. 2012. “Najbolje od neomanirizma. Željko Kipke, *Policijsko dvorište*, Umjetnički paviljon, 12. rujna–14. listopada”. *Vijenac* 484, 20. rujna. Dostupno na: <https://www.matica.hr/vijenac/484/najbolje-od-neomanirizma-18924/> (pristup 1. 2. 2023).
- Beljak, Bruno. 2022. “‘Radne’ mačke na seoskoj okućnici i njene gradske varijante”. U Suzana Marjanić i Rosana Ratkovičić, ur. *Mačkozbornik. Od Bastet do Catwoman*. Zagreb: Jesenski i Turk, 103–112.
- Benačić, Ana. 2020. “Netočno je da od Covida ne obolijevaju oni koji žive s mačkama”. *Faktograf.hr*, 15. rujna. Dostupno na: <https://faktograf.hr/2020/09/15/netocno-je-da-od-covida-ne-obolijevaju-oni-koji-zive-s-mackama/> (pristup 1. 2. 2013).
- Berger, John. 2007. “Why Look at Animals?”. U *The Animals Reader. The Essential Classic and Contemporary Writings*. Linda Kalof i Amy Fitzgerald, ur. Oxford, New York: Berg, 249–261.
- Bubanja, Nikola, Dragan Bošković i Miloš Kovačević, ur. 2021. *Mačke. Eko(po)jetika u književnosti, jeziku i umetnosti*. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.
- Čajkanović, Veselin. 1935. “Sveti Sava u narodnim pripovetkama”. *Bogoslovlje* 10/2-3: 121–127.
- De Gubernatis, Angelo. 1872. *Zoological Mythology or the Legends of Animals*, 1-2. London: Trübner & Co (*Die Thiere in der indogermanischen Mythologie*. Leipzig: Verlag von F. W. Grunow, 1874).
- Deren, Maya. 2013. “Cat Woman”. *ArtInfo.com*. Dostupno na: <http://blogs.artinfo.com/moviejournal/2013/03/18/maya-deren-cat-woman/> (pristup 1. 2. 2023).
- Devčić, Matej. 2023. “Otišla je Anastazija, stara maca čija je delozacija ujedinila Dubrovnik. ‘Ne pamti se takva storija o jednoj mački’”. *Telegram*, 20. travnja. Dostupno na: <https://www.telegram.hr/zivot/otisla-je-anastazija-stara-maca-cija-je-delozacija-ujedinila-dubrovnik-ne-pamti-se-takva-storija-o-jednoj-macki/> (pristup 1. 5. 2023).
- Durand, Gilbert. 1991. *Antropološke strukture imaginarnog*. Zagreb: Biblioteka August Cesarec.
- Đorđević, Tihomir R. 1958. *Priroda u verovanju i predanju našega naroda*, 1. Beograd: Srpska akademija nauka.
- Frank, Priscilla. 2016. “Pussy Power. Carolee Schneemann. On The Feminist Magic Of Cat Videos”. Dostupno na: http://www.huffingtonpost.com/entry/pussy-power-carolee-schneemann-on-the-feminist-magic-of-cat-videos_us_56c4cca4e4b0c3c550537519 (pristup 1. 3. 2018).
- Genosko, Gary. 1993. “Freud’s Bestiary. How Does Psychoanalysis Treat Animals”. *Psychoanalytic Review* 80/4: 603–632.
- Gračan, Giga, ur. 1996. *Macani razni. Sastavci, mahom vedri – mic po mic*. Uredila te raznovrsno primijauknula Giga Gračan. Ilustracije Zlatko Bourek [et al.]. Zagreb: ArTresor naklada.
- Grbić, Jadranka. 1998. “Predodžbe o životu i svijetu”. U Jasna Čapo Žmegač, Aleksandra Muraj, Zorica Vitez, Jadranka Grbić, Vitomir Belaj. *Etnografija. Svagdan i blagdan hrvatskog puka*. Zagreb: Matica hrvatska, 296–336.
- Gura, Aleksandar V. 2022. “Simbolika mačke u slavenskoj etnotradiciji”. U *Mačkozbornik. Od Bastet do Catwoman*. Suzana Marjanić i Rosana Ratkovičić, ur. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 733–758.
- Harris, Marvin. 1974. *Cows, Pigs, Wars & Witches. The Riddles of Culture*. New York: Random House.
- Herodot. 2000. *Povijest*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hirc, Dragutin. 1896. “Što priča naš narod o nekim životinjama”. *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 1: 1–26.

- Horvat, Ana. 2011. *Subića. Hrvatski pjesnici o životinjama*. Zagreb: VBZ.
- Hughes, Pennethorne. 1975 (1952). *Witchcraft*. London: Penguin Books.
- Ilić Oriovčanin, Luka. 1846. *Narodni slavonski običaji*. Zagreb: Franjo Suppan.
- Joy, Melanie. 2012. *Zašto valimo pse, jedemo svinje i nosimo krave*. Čakovec: Dvostruka duga.
- Jurić-Arambašić. 2000. "Kijevo. Narodni život i tradicijska kultura". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 54: 3–491.
- Kendal Woodruff, Martha. 2003. "Cat. The Cat at Play. Nietzsche's Feline Styles". U *A Nietzschean Bestiary. Becoming Animal Beyond Docile and Brutal*. Christa Davis Acampora i Ralph R. Acampora, ur. New York etc.: Rowman & Littlefield Publishers, 251–263.
- Kipke, Željko. 2021. [112]. Zagreb: Durieux, Nacionalni muzej moderne umjetnosti.
- Kipre, Ivica. 2022. "Mačka. Amblematska slika božice u mitološko-simboličkom diskursu božanskog boja". U *Mačkozbornik. Od Bastet do Catwoman*. Suzana Marjanić i Rosana Ratković, ur. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 813–834.
- Kobayashi, Fumihiko. 2007. "The Forbidden Love in Nature. Analysis of the 'Animal Wife' Folktale in Terms of Content Level, Structural Level, and Semantic Level". *Folklore* 36: 141–152. <https://doi.org/10.7592/FEJF2007.36.kobayashi>
- Kobayashi, Fumihiko. 2014. *Japanese Animal-Wife Tales. Narrating Gender Reality in Japanese Folktales Tradition*. New York: Peter Lang Inc. <https://doi.org/10.3726/978-1-4539-1344-4>
- Kulišić, Špiro. 1970. "Mačka". U *Srpski mitološki rečnik*. Špiro Kulišić, Petar Ž. Petrović i Nikola Pantelić, ur. Beograd: Nolit, 200.
- Larousse – Mačke*. 1981. Grupa autora. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
- Lukšić, Irena. 2015. *Klasici ostavljeni mačkama. Pokušaj drugačijega čitanja književnih tekstova*. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, Disput.
- Lovrić, Ivan. 1948 (1776). *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*. Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije.
- Lozica, Ivan. 2002. *Poganska baština*. Zagreb: Golden marketing.
- "Mačkarica". 2016. Dostupno na: <http://www.mackarica.com/vijesti/u-zagreb-dolazi-europska-macka-elita-i-naravno-svi-ste-pozvani/> (pristup 2. 3. 2017).
- Marjanić, Suzana. 2019. "Prva naša mačkoizložba. Ili o femininim mačkama, ali i macanima". *VoxFeminae*, 6. studenoga. Dostupno na: <https://voxfeminae.net/kultura/prva-nasa-mackoizlozba-ili-o-femininim-mackama-ali-i-macanima/>.
- Marjanić, Suzana. 2020. "GMO apokalipsa ili o tzv. tajanstvenom izumiranju pčela". U *Doomsday*, 2. *Glad*. Marija Lojanica i Dragan Bošković, ur. Kragujevac, FILUM, 35–78.
- Marjanić, Suzana. 2021. "Genre (and) Interpretations. Fables, Tales of Animal Bridegrooms (the Beauty and the Beast Archetype) and Animal Wives, and the Interpretations Thereof". U *Disenchantment, Re-enchantment and Folklore Genres*. Nemanja Radulović i Smiljana Đorđević Belić, ur. Belgrade: Institute for Literature and Arts, 121–139.
- Marjanić, Suzana. 2022. *Cetera animantia. Od etnozooologije do zooetike*. Zagreb: Pergamena.
- Marjanić, Suzana. 2022a. *Mitovi i re/konstrukcije. Tragom Nodilove "stare vjere" Srba i Hrvata*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Marjanić, Suzana i Rosana Ratković, ur. 2022. *Mačkozbornik. Od Bastet do Catwoman*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Matić, Aleksandra i Ana Živković. 2021. "Mačke u usmenoj prozi i Dositejevim *Basnama*". U *Mačke. Eko(po)jetika u književnosti, jeziku i umetnosti*. Nikola Bubaňa, Dragan Bošković i Miloš Kovačević, ur. Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 61–78.

- Matić, Vojin. 1976. *Psihoanaliza mitske prošlosti*. Beograd: Prosveta.
- McNeill, Lynne S. 2007. "The Waving Ones. The Experiential Source Hypothesis and Beliefs About Cats". U *What Are the Animals to Us? Approaches from Science, Religion, Folklore, Literature, and Art*. Dave Aftandilian, ur. Knoxville: The University of Tennessee Press, 5–20.
- Miličević, Josip. 1967/1968. "Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini". *Narodna umjetnost* 1/5-6: 433–515.
- Müller, Max. 1997 (1898). *Lectures on the Origin and Growth of Religion*. London: Routledge, Thommes Press.
- Nietzsche, Friedrich. 1991. *Tako je govorio Zaratustra. Knjiga za svakoga i ni za koga*. Zagreb: Naprijed.
- Nodilo, Natko. 1981. *Stara vjera Srba i Hrvata (Religija Srbâ i Hrvatâ, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog)*. Split: Logos.
- Ogijenko, Iryna. 2022. "Slika mačke u ukrajinskoj folklornoj slici svijeta". U *Mačkozbornik. Od Bastet do Catwoman*. Suzana Marjanić i Rosana Ratkovčić, ur. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 759–776.
- Oldfield Howey, Mary Gertrude. 1956. *The Cats in the Mysteries of Religion and Magic*. New York: Castle Books.
- Pavlešen, Dariya. 2022. "Kako izgleda ukrajinski mačak u vreći?". U *Mačkozbornik. Od Bastet do Catwoman*. Suzana Marjanić i Rosana Ratkovčić, ur. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 777–794.
- Petrović Osmak, Željka, ur. 2017. *O životinjama i ljudima*. (Etnografski muzej, Zagreb 22. travnja – 12. studenog 2017.). Zagreb: Etnografski muzej.
- Popov, Račko. 2002. "Зооморфният код в погребалните представи на Българите". *Običaji životnoga ciklusa (Beograd, 6–8. septembar 2001)*. Beograd: Etnografski institut SANU, 321–327.
- Radenković, Ljubinko. 1996. *Simbolika sveta u narodnoj magiji Južnih Slovena*. Niš, Beograd: Prosveta, Balkanološki institut SANU.
- Radenković, Ljubinko. 1996a. *Narodna bajanja kod Južnih Slovena*. Beograd: Prosveta.
- Radenković, Ljubinko. 2001. "Macić". U *Slovenska mitologija. Enciklopedijski rečnik*. Svetlana M. Tolstoj i Ljubinko Radenković, red. Beograd: Zepter Book World, 348–349.
- Ritvo, Harriet. 2013. *The Nature of the Beasts. Empire and Exhibition at the Tokyo Imperial Zoo*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.
- Rogers, Katharine M. 1998. *The Cat and the Human Imagination. Feline Images from Bast to Garfield*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. <https://doi.org/10.3998/mpub.14885>
- Rogers, Katharine M. 2006. *Cat*. London: Reaktion Books.
- Sax, Boria. 1998. *The Serpent and the Swan. The Animal Bride in Folklore and Literature*. Blacksburg: The McDonald/Woodward Publishing Company.
- Schneeweis, Edmund. 2005. *Vjerovanja i običaji Srba i Hrvata*. Zagreb: Golden marketing, Tehnička knjiga.
- Sharpe, James. 2006. "Familiars". U *Encyclopedia of Witchcraft. The Western Tradition*, 3. Richard M. Golden, ur. Santa Barbara etc.: ABC-CLIO, 347–349.
- Skok, Petar. 1971–1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika*. Zagreb: JAZU, GZH.
- Ćorović, Vladimir. 1927. "Sveti Sava, mačka i rijeka Sava". U Vladimir Ćorović. *Sveti Sava u narodnom predanju*. Beograd: Izdanje Zadružbine Radojice J. Đurića, 46–48.
- Tanović, Stevan. 1927. *Srpski narodni običaji u Đevđelijskoj kazi (Život i običaji narodni, 16)*. Beograd, Zemun: Srpska kraljevska akademija.
- Trojanović, Sima. 1983. *Glavni srpski žrtveni običaji. Starinska srpska jela i pića*. Beograd: Prosveta.
- Vilječić, Gordana. 2017. "Izbor iz istraživanja uz izložbu *O životinjama i ljudima*. Pas, žena, mačka, muškarac – u potrazi za izgubljenom poviješću". *Etnološka istraživanja* 22: 35–60.

- Vlaisavljević, Dajana i Snježana Pavičić. 2019. *Mačka u hrvatskoj likovnoj umjetnosti*. [Galerija Prica, Samobor, 18. listopada – 24. studenoga 2019.] Samobor: Galerija Prica.
- Visković, Nikola. 1996. *Životinja i čovjek. Prilog kulturnoj zoologiji*. Split: Književni krug.
- Vocelle, L. A. 2016. *Revered and Reviled. A Complete History of the Domestic Cat*. Great Cat Publications.
- Vražinovski, Tanas, red. 2000. *Rečnik na narodnata mitologija na Makedoncite*. Podgotvija Tanas Vražinovski, et al. Prilep: Skopje: Institut za staroslovenska kultura, Matica makedonska.
- Žakula, Sonja. 2017. *Zoološki vrtovi u Srbiji u antropološkoj perspektivi*. Beograd: Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu [Doktorska disertacija]. Dostupno na: <https://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/9242> (pristup 1. 6. 2022.).

THE SOUTH SLAVIC CAT IN FOLKLORISTIC AND ETHNOLOGICAL INTERPRETATIONS: FROM NODILO THROUGH ĐORĐEVIĆ TO RADENKOVIĆ, BUT ALSO THROUGH TRANSMEDIA ART OF ŽELJKO KIPKE

An interpretive timeline presents the imaginary of cats in South Slavic customs and beliefs from Natko Nodilo through Tihomir R. Đorđević and Ljubinko Radenković all the way to contemporary cultural animal studies research, as contextually related to other Slavs and Indo-European comparative mythology. While Nodilo relies on Angelo de Gubernatis's interpretation of the *mythology of nature*, Tihomir R. Đorđević follows the ethnographic material of the South Slavs (as for Croatia, he thoroughly researched, among other things, material related to cats in the *Collection of Folk Life and Customs of the South Slavs*), and Ljubinko Radenković conducts a semiotic analysis to identify the role of the cat in the symbolism of the conceptualization of world of the South Slavs, where he notes that, as far as domestic animals are concerned, the closest animals to man are the horse, sheep, cow and ox, followed by the bull, goat, donkey, hen, pig, dog and cat. Finally, the symbolism of the cat in contemporary Croatian visual culture is considered, given that the cat is a powerful zoosymbol of post-conceptual and transmedial practice, that is, the "anthropological structure of the imaginary", to use Gilbert Durand's phrase. Overall, these diverse interpretations, ranging from folklore and ethnology to transmedia art, provide a comprehensive exploration of the *South Slavic* cat and *his/her* (not its) significance within the cultural and artistic context of the region.

Keywords: cat, South Slavic folklore beliefs, Natko Nodilo, Tihomir R. Đorđević, Ljubinko Radenković, transmedia art, Željko Kipke, Marija Ujević-Galetović